

**"...Que es rendencion dinamica del dolor, del frio, del hambre
y de la miseria" Auxilio social en Ourense (1936-1940)**

JULIO PRADA RODRÍGUEZ

Universidade de Vigo

Resumen

En este trabajo se estudia el proceso de creación y evolución de la institución falangista de Auxilio Social en la provincia de Ourense. La utilización de fuentes de carácter primario permite descubrir tanto la dimensión real de las necesidades atendidas como las dificultades de índole financiera para su mantenimiento. Además, se analiza su utilización al servicio de una estrategia de encuadramiento de la mujer y como instrumento de control ideológico y social por parte de un régimen en proceso de consolidación.

Abstract

In this project we study the process of creation and evolution of the Spanish Falangist movement in its Social Help Service in the province of Ourense. The use of primary sources allows us to find out not only the real dimension of the covered needs but also the financial difficulties for its support. Moreover, we also examine its utilization to categorize women and as a means of ideological and social control carried out by a consolidating regimen.

Hai xa varias décadas que se detecta un notorio interese polo estudio diferenciado da muller en diversos ámbitos dos que tradicionalmente se mantivera afastada. Sen dúbida a constatación da súa actuación durante a guerra civil contribuíu a avanzar nesta liña, pero, polo que a esta atinxe, a gran maioría destes traballos centráronse na muller republicana, prototipo dunha resistencia avanzada que, durante os primeiros meses da guerra e nas unidades de milicias, en nada se diferenciaba dos seus compañeiros. Pala contra, o papel xogado polos milleiros de mulleres anónimas na retagarda franquista, non só de Galicia senón do resto das provincias que caeron en mans dos sublevados, recibiu inicialmente moita menos atención pola historiografía, máis interesada polo novo ou novos prototipos de muller tan gratos ó réxime; con todo, na actualidade, dispoñemos xa dun amplo elenco de obras que, a pesares de estar centradas na súa maioría na etapa posbélica, constitúen aproximacións de indubidable interese ó tema¹.

Ademais dos talleres de costura, que teñen entidade suficiente para seren obxecto dun estudio diferenciado do aquí abordado, a muller tivo un papel esencial en toda a serie de actividades relacionadas coa beneficencia que acadaron un gran desenvolvemento na difícil conxuntura aberta pola guerra. Como acontecera con aqueles, pouco despois da sublevación xurdiran unha serie de experiencias de carácter individual que o réxime non tardaría en canalizar. De todas elas a que alcanzou unha meirande sona foi Auxilio de Invierno, nacida por iniciativa de Javier Martínez de Bedoya, un ex-jonsista que acompañara a Ledesma na súa escisión de 1935 e retornara á casa común falanxista coa guerra, e da viúva de Onésimo Redondo, Mercedes Sanz Bachiller. Aínda que a propaganda xustificaba o nome no seu fondo contido simbólico "Porque la Falange ve un invierno o entiende el invierno como una suma de rigores que se ciernen implacables sobre millares de nuestros compatriotas", o certo é que se trataba dunha copia do Winterhilfe nazi co que Bedoya tomara contacto durante unha estancia en

¹A pesares dos avances realizados nas últimas dúas décadas aínda é notable a desproporción existente entre os estudos dedicados á muller en ambas as dúas zonas, como reflicten os traballos presentados nas Xornadas de Estudio sobre as mulleres e a Guerra Civil celebradas en Salamanca no 1989, que marcaron un fito importante no recoñecemento do seu papel como suxeitos activos na guerra e que foron publicados no Libro *Las mujeres y la Guerra Civil Española*, Madrid, Instituto de la Mujer, 1991; a el remitimos para o detalle do longo repertorio de traballos presentados (asemade, pode consltarse o traballo de RUBIO LINIERS, C. e C. VIDAL PERUCHO, "Las mujeres en la Guerra Civil Española: análisis bibliográfico de la producción científica de una década: 1977-1987", pp.403-408 para a cuantificación e natureza dos traballos anteriores á súa celebración). Entre os numerosos traballos publicados nos anos noventa salientamos: AGULLO, M.C. e FERNÁNDEZ, J.M., "Cuarenta años de soledad: Marginación y represión d elas mujeres en la España de Franco", en C. Campos e M.ª J. González (coords.), *Mujeres y dictaduras en Europa y América: el largo camino*, Málaga, Publicaciones de la Universidad, 1996; BLASCO HERRANZ, I., *Armas femeninas para la contrarrevolución: La Sección Femenina en Aragón (1936-1950)*, Málaga, Publicaciones de la Universidad, 1999; BORDERÍAS, C., *Trabajo e identidad femenina en la España contemporánea*, Barcelona, Icaria, 1993; GALLEGO MÉNDEZ, M.ª T., *Del confesionario a la reunión ilegal*, Madrid, Huerga y Fierro, 1999; GARCÍA NIETO, C., (ed.), *La palabra de las mujeres*, Madrid, Editorial Popular, 1991; OTERO, L., *La Sección Femenina*, Madrid, Edaf, 1999; ROURA, A., *Mujeres, franquismo y fascismo. La clausura forzada en un mundo pequeño*", en *Historia Social*, n.230, 1998, pp.63-82; SÁNCHEZ LÓPEZ, R., *Mujer española. Una sombra de destino en lo universal. Trayectoria histórica de la Sección Femenina de Falange (1934-1977)*, Murcia, Publicaciones de la Universidad, 1990; SUÁREZ FERNÁNDEZ, R., *Crónica de la Sección Femenina y su tiempo*, Madrid, Nueva Andalucía 1992.

Alemaña. O seu nacemento hai que poñelo en relación coa situación de desamparo en que quedaban as familias das vítimas da represión e a guerra e co incremento da marxinalidade económica e social ocasionada por esta. En outubro de 1936 foi inaugurado en Valladolid o seu primeiro comedor infantil vintecatro horas despois de realizarse o seu primeiro peditorio público, e partires desa data estenderíase primeiro pola zona centro-norte e despois cara ó sur². A pesares de que un ha iniciativa como a descrita lindaba perigosamente coa prohibición de desenvolver calquera actividade política e sindical na «zona nacional», o xeneral Mala non puxo grandes obstáculos á súa difusión no territorio ó seu mando, seguramente aventando o alivio que implicaba para a Intendencia do Exército, pero non foi ata xaneiro de 1937 que o Novo Estado autorizou os peditorios en todo o Estado e lle conferiu a categoría de «Obra Nacional».

Esto permitiu que a súa estrutura fose ganando en complexidade, abarcando a un crecente número de ámbitos. Segundo declaracións do seu secretario nacional reproducidas no xornal ourensán *Rumbo* pouco antes da unificación, dividíase en varias seccións en correspondencia cos seus obxectivos³. Entre estes citaba o fomento indirecto do traballo para evitar a miseria nos fogares, a obra de protección a nais e nenos, concretada nas *Casas de la Madre*, nos *Jardines de Maternidad* que, no que atinxe a Galicia, inicialmente só funcionaron en A Coruña e na *Defensa del Niño*, que se ocupaba da recollida dos nenos abandonados e orfos nas cidades reconquistadas, e en *El Hogar*, en teoría un novo sistema de orfanato que pretendía acoller a grupos reducidos en habitacións de dúas camas fronte á concepción tradicional de longas salas con máis de medio cento de camas. Dentro del distinguían entre o *Hogar Infantil*, no que ingresaban os nenos de ata sete anos de idade ó coidado de dúas puericultoras, unha mestra e a directora, e o Hogar escolar, destinado ós de entre sete e doce anos, que asistían diariamente ós colexios. Superada esta derradeira idade pasaban á Residencia de Aprendices, na que convivían cos que estaban a aprender un oficio ou unha carreira. A estes habería que engadir os *Comedores Infantiles*, posiblemente a misión máis popular do Auxilio, que a principios de abril e 1937 supuñan para a Falanxe un gasto mensual superior a setecentas mil ptas; velaquí a percepción que tiña deles a prensa norteamericana:

"A la hora de comer visité uno de los comedores de Auxilio Social. Esta organización parece reemplazar el hogar y la madre desde las nueve de la mañana hasta las cuatro de la tarde, y servir, a la vez, de kindergarden, enfermería y pensión. Ayudan en el trabajo chicas de buenas familias dedicándose hasta a las faenas más humildes. Un viejo, cansado de la suciedad, el polvo y la violencia del mundo, da la sensación de estar descansado aliado de un manantial fresco al amanecer de un día nuevo. En un extremo comían doscientas cincuenta niñas vestidas de limpio; al otro extremo igual número de niños (...) A entrar en la habitación con la directora, todos se levantaron saludando con el brazo extendido (...)"⁴.

² THOMÁS, J. M.^a, *Lo que fue la Falange...*, Barcelona, Plaza-Janés, 1999, pp. 121-122; Arco, 18-VII-1939, p. 5.

³ *Rumbo*, 10-IV-1937, p. 4.

⁴ Traducción do *New York Herald Tribune* de 5-VI-1940 en Arquivo Histórico Provincial de Ourense (AHPOU), Fondo Luis Soto, caixa 16.637, carp. 117.

Finalmente, estaban as *Cocinas de Hermandad*, que inicialmente só funcionaban nos suburbios das grandes cidades, nas que os desempregados e carentes de recursos recibían unha especie de cunca de porcelana na que levaban a comida para as súas casas, "porque no quiere la Falange que, en ningún momento, se desvincule al hombre de su hogar, se le desarraigue de allí donde tiene los suyos, donde creó su familia".

Os ingresos do *Auxilio de Invierno* procedían de varias fontes autorizadas por Orde de 10 de marzo de 1937. A máis importante eran os peditorios quincenais realizados en todo o territorio sublevado por membros da Sección Feminina, que, casa por casa, solicitaban a entrega de trinta céntimos a cambio dun emblema que lle custaba á organización uns catro, aínda que "no representa pérdida alguna, ya que sirve para dar empleo a las zonas españolas donde actualmente sea más aguda la crisis de trabajo", de aí que nun principio fosen de metal, para dar saída ós parados da zona norte do Estado. Tamén existía a denominada 'Ficha Azul', consistente nunha cota fixa establecida de antemán que se pagaba mensualmente, polo normal en especie, aínda que podía abonar o seu equivalente en metálico. Máis tarde, tamén recibirían pequenas aportacións de concellos e gobernos civís.

O seu proceso de crecemento e a positiva acollida que recibiu entre a poboación convertérono nunha das pezas máis cotizadas dentro da Falanxe. Neste contexto xurde a loita entre a viúva de Onésimo Redondo e Pilar Primo de Rivera para facerse co seu control, un conflito que tamén encerraba unha discrepancia de fondo sobre o seu carácter: para a primeira non se debían facer distincións entre o traballo de homes e mulleres, que colaboraban conxuntamente na organización, mentres que para a segunda debería ser un labor reservado para as mulleres. Como resultado desta, o I Consello da Sección Feminina (Valladolid, decembro de 1936) recoñeceuno como un servizo máis do partido e confirmou a Sanz Bachiller no posto de delegada nacional, pero subordinado á estrutura da Sección Feminina e, xa que logo, baixo a autoridade nominal da irmá de José Antonio, que foi a que finalmente conseguiu impoñer o seu criterio despois de dous anos de enfrontamentos⁵.

Dende o punto de vista doutrinal estaba inspirado nos criterios fascistas de solidariedade e xustiza social «dereito» dos españois a un fogar e a un sustento dignos fronte ós máis clásicos de caridade nos que a pobreza e a desigualdade víase como algo inevitable; esa aspiración de mellora do benestar social non sería senón o paso previo para crear as condicións necesarias para favorecer o encadramento das masas no novo Estado nacionalsindicalista e a formación dunha conciencia política acorde cos seus principios⁶. Coa unificación completouse a súa estrutura e transformouse en Servicio Social de FET y de las JONS, popularmente coñecido como Auxilio Social, segundo o organigrama seguinte⁷:

⁵ Os pormenores deste conflito poden verse en SUÁREZ FERNÁNDEZ, L., *Crónica de la Sección Femenina...*, op. cit.

⁶ Para profundar nestas cuestións pode consultarse a obra do propio MARTÍNEZ DE BEDOYA, J., *Antes que nada política*, Valladolid, Ediciones Afrodisio Aguado, 1939.

⁷ Pode verse un breve resumo deste tránsito en *Arco*, 18-VII-1939, p. 5.

O remate da guerra obrigou a redefinir parte dos seus obxectivos e funcións. Así, co gallo do terceiro aniversario da súa implantación, a delegación provincial de Ourense remitiu un ha circular ás diferentes delegacións locais dando instrucións sobre as consignas propagandísticas nas que cumpría facer fincapé. Entre elas afirmábase o seguinte:

"Hay muchos que creen que al terminarse la guerra se han acabado nuestras tareas, ya que al ir entrando España en vías de normalidad lógicamente deben reducirse los millones y millones de comidas que repartimos a diario. Nosotros los que trabajamos dentro de 'AUXILIO SOCIAL' sabemos que si bien ésto (sic) por una parte será cierto en un futuro que todos anhelamos próximo, no lo será menos el que según vaya reduciéndose nuestro campo de acción de remedio, 'AUXILIO SOCIAL' podrá dedicarse con mayor eficacia a su verdadero cometido; marcar en vanguardia rutas nuevas a cuanto se entendía por Beneficiencia (sic) y llevar a cabo la gran Cruzada social pro infancia y pro maternidad, con su divulgación de enseñanza materna y su ayuda en la forma en que sea preciso, a los hogares necesitados para el logro de unas condiciones normales de existencia. Esto (...) es necesario que llegue hasta la conciencia del último ciudadano español y a este logro irá encaminada la campaña de divulgación que por Prensa y Radio desencadenaremos el 30 de octubre"⁸.

⁸ Circular nº 105 de 14-X-1939 (Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez). No caso de Ourense estaba previsto que todas as delegacións locais celebrasen unha misa de comunión xeral á que seguiría a lectura da fórmula de consagración á patroa da institución, Nosa Señora de San lourenzo, á que deberían asistir "todos los niños y adultos beneficiados, debiendo vosotras invitar a las autoridades locales, Jerarquías del Movimiento y protectores de AUXILIO SOCIAL". Como parte dos actos difundíronse dous millóns de exemplares dun pequeno libríño destinado a colocarse nun lugar visible da indumentaria, que contiña un retrato de Franco ea decreto concedendo á institución a Gran Cruz de Beneficiencia e vintecatroyo fotografías dando a coñecer o seu labor.

P. Carasa ten afirmado que nos anos 1936-1940, *Auxilio de Invierno* primeiro, e *Auxilio Social* máis tarde, encarnaron con bastante perfección un modelo de socorro social urxido pola guerra que se inspiraba nas pautas sociais do nazismo alemán e do fascismo italiano e viña esixido polos plantexamentos totalitarios da organización do Estado e da sociedade que se estaba a deseñar. As características específicas deste réxime nacional-asistencial derivan, entre outros, de factores tales como a inspiración jonsista e falanxista, a natureza bélica da conquista, os reberetes castrenses, o marcado antiliberalismo, a ambigüidade da mensaxe relixiosa, o selo centralista e proselitista e a súa servidume respecto ó partido único e ó Estado. Dende esta perspectiva, a experiencia asistencial do primeiro franquismo foi un verdadeiro instrumento bélico e político ó servizo dun modelo social totalitario que pretendía ser revolucionario polas súas pretensións de rachar coa herdanza liberal anterior, impondo unha suposta xustiza falanxista que non pasou dunha mera retórica de mobilización en nome dunha revolución sempre pendente⁹.

II

En Ourense os antecedentes remotos desta preocupación polas condicións de vida dos máis desfavorecidos hai que situala na apertura pola Sección Feminina, pouco despois de producirse a sublevación, dun pequeno comedor instalado no primitivo local de Falanxe da rúa Lamas Carvajal. Nel había só unha reducida cociña que a penas podía abastecer ós preto de cen homes que, segundo as súas propias fontes, acudían diariamente a xantar distribuídos en catro quendas. Cando a finais de agosto o comandante Tomás Fernández Rogina fíxose cargo da xefatura provincial, Vicenta Pérez, a responsable da Sección Feminina, conseguiu unha autorización para que os comedores se trasladasen ó Instituto Provincial, onde tamén funcionou por algún tempo un pequeno taller de costura. Durante os meses de agosto a outubro, os comedores funcionaron unicamente gracias ás aportacións que as falanxistas recibían das diferentes aldeas, ás que acudían en camionetas recadando víveres e diñeiro¹⁰. Pero o entusiasmo destas non podía compensar a escaseza de medios con que se movían fronte ás necesidades reais da provincia, en particular no relativo á atención de nenos e anciáns. O problema plantexado polos primeiros era de tal magnitude que a propia Deputación provincial tomou a mediados de decembro o acordo de crear un Asilo ou Hospicio "que habrá de remediar sin duda alguna en grandísima parte el pavoroso problema de la infancia abandonada".

Neste contexto o BOE do 3-1-1937 insería a Orde coa que se intentaba "imprimir a la beneficencia oficial, fría en sí, pero poderosa, todo el efusivo calor de las entidades privadas, estableciendo además sobre todas ellas el control estatal con la máxima amplitud"¹¹. Ó seu amparo multiplicáronse aquelas iniciativas inconexas que a Sección Feminina estaba a levar a cabo ata que, a principios da primavera,

⁹ CARASA, P., "La revolución nacional-asistencial durante el primer franquismo (1936-1940)", en *Historia Contemporánea. Revista del Departamento de Historia Contemporánea*, n.º16, 1997, pp. 90 e ss.

¹⁰ Rumbo, 7-111-1937, p.4.

¹¹ Comentario da citada disposición en ADPO, libro de actas de pleno correspondente á sesión de 15-1-1937, fol. 129v.

a Falanxe ourensá estaba en disposición de responder ó interese que os mandos nacionais puxeran neste ámbito. Deste xeito, o 1 de abril de 1937 inaugurouse o primeiro comedor infantil de Auxilio Social na provincia: estaba instalado nun local do Barrio da Estación de A Rúa de Valdeorras e tiña capacidade para medio cento de nenos que eran atendidos pola Sección Feminina deste pequeno concello, ó que habería que engadir unha pequena *Cocina de Hermandad* que inicialmente despachaba arredor dunha trintena de racións¹². Antes de rematar ese mes, xa funcionaban outros tres comedores nas localidades de Celanova, Ourense e A Ponte, estendéndose nos meses seguintes ata completar en setembro de 1938 os catorce «Comedores» e oito «Cociñas», estas últimas creadas para "fomentar la unidad de los hogares españoles, llevando hasta ellos los alimentos condimentados para que familiarmente y en la intimidad de distribuya".

Nacía así Auxilio Social de Ourense, unha institución para a que contamos cunha fonte moi interesante cal é o arquivo privado do que fora o seu delegado provincial (dende o 24 de xuño de 1939 ata o 31 de xullo de 1941, Luis Pavón Rodríguez. A documentación conservada cobre satisfactoriamente todo o período bélico dende decembro de 1936 colaborara activamente coa Institución), aínda que cunha meirande profusión de documentos correspondentes á etapa do seu mandato. De non especificar o contrario, as citas que seguen proceden do voluminoso libro no que se atopan organizados numerosos oficios, escritos e anotacións relacionadas coa súa actividade á fronte da institución.

A partires dese intre foise espallando por toda a provincia en tres fases ben diferenciadas. Nunha primeira, entre a primavera e o verán de 1937, estendeuse o esencial da rede de *Comedores Infantiles* e abríronse as dúas primeiras *Cocinas de Hermandad*. Na segunda fase (xaneiro-setembro de 1938) os esforzos centráronse na apertura de seis novas Cociñas, ó tempo que se completaba a rede de Comedores. Por último, en abril de 1939 fixo a súa aparición *Auxilio en Frío*, unha variedade específica mente galega na que os ourensáns tiveron un papel moi destacado. O cadro adxunto permite comprobar o estado dos Comedores Infantís, Cociñas de Irmandade e Auxilio en Frío que atendía Auxilio Social na provincia, así como a súa data de inauguración e o número de racións que servían cadanseu a mediados de 1940:

¹² Arco, 18-VIII-1939. p. 5. A prensa esaxera o número de racións e erra nalgunhas datas de apertura de Comedores e Cociñas.

COMEDORES INFANTÍS		
Delegación	Data de inauguración	Nº de racións diarias
A Rúa	1 abril 1937	66
Celanova	12 abril 1937	44
Ourense nº1	18 abril 1937	136
Ponte Canedo	19 abril 1937	50
O Barco de Valdeorras	1 maio 1937	65
Maceda	3 maio 1937	24
Verín	13 xuño 1937	40
Viana	20 xuño 1937	32
Bande	13 xullo 1937	40
Ribadavia	12 setembro 1937	38
Xinzo de Limia	13 marzo 1938	42
Carballiño	1 agosto 1938	120
Ourense nº2	1 agosto 1938	183
Bande	setembro 1938	s.d.
		TOTAL RACIONES 880
COCINAS DE IRMANDADE		
Delegación	Data de inauguración	Nº de racións diarias
A Rúa	1 abril 1937	19
Viana	20 xuño 1937	18
Ourense nº 1	23 xaneiro 1938	686
Celanova	1 agosto 1938	97
A Ponte	1 agosto 1938	50
Bande	1 agosto 1938	12
Ribadavia	1 agosto 1938	70
Carballiño	1 agosto 1938	50
		TOTAL RACIONES 1.002
AUXILIO EN FRÍO		
Delegación	Data de inauguración	Nº de racións diarias
Allariz	1 abril 1939	31
Caldesiños	1 abril 1939	8
Xunqueira de Ambía	13 xuño 1939	30
Carballada de Valdeorras	29 xuño 1939	30
Entrimo	15 agosto 1939	20
Castro Caldelas	15 agosto 1939	30
Trives	15 agosto 1939	30
Montederramo	15 agosto 1939	10
		TOTAL RACIONES 189
DELEGACIONES SEN INSTITUCIONES		
Cea, Punxín, Cortegada, A Gudiña, A Veiga, Lobios e Maside ¹³ .		

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez e Arco, 18-VII-1939.

¹³ As localidades de Cortegada, A Gudiña e Lobios deberon perder o Departamento de Distribución de Racións en Frío no primeiro trimestre de 1940, xa que, segundo a memoria elevada ó III Congreso Nacional dispuñan del en decembro de 1939

Esto significaba un total de 2.071 racións diarias en toda a provincia (sen contar as servidas en Bande) e atender, practicamente ó 0,5% da súa poboación.

No período estudiado a organización ourensá de Auxilio Social unicamente puido desenvolver un traballo satisfactorio en materia de subministración de alimentos ós máis necesitados, sendo puramente testemuñal a súa participación en iniciativas que encaixarían dentro da obra de Protección da Nai e o Neno e de Auxilio ó Enfermo, polo demais carentes dunha organización estruturada. A principios de agosto de 1939 a súa delegación provincial estimaba, pecando de excesivo optimismo como demostraría o empeoramento das condicións de vida a partires de 1940, que a institución cumprira xa con éxito a primeira parte do seu cometido: erradicar a fame e a miseria. Daquela consideraba oportuno pasar á segunda fase do programa: loitar contra a ignorancia, polo que en adiante sería preciso que todos os beneficiarios do «auxilio» en calquera das súas formas acreditasen, por medio do oportuno certificado expedido polo mestre, que os seus fillos asistían puntualmente á escola. Pero na práctica, as esixencias do ciclo agrario chocaban no mundo rural con esta pretensión, e a institución laiábase con frecuencia das queixas de moitos mestres polo absentismo que se observaba en determinadas épocas do ano debido "al egoísmo de muchos padres". Como parte deste programa, e para dar exemplo nacional-sindicalista, un oficio remitido días antes a todas as xefaturas locais ordenaba proceder á formación de «bibliotecas» engrosadas cos libros, folletos ilustrados e impresos remitidos polo Departamento Provincial de Propaganda, onde os beneficiados por Auxilio Social poderían tomar contacto cos principios inspiradores do Novo Estado.

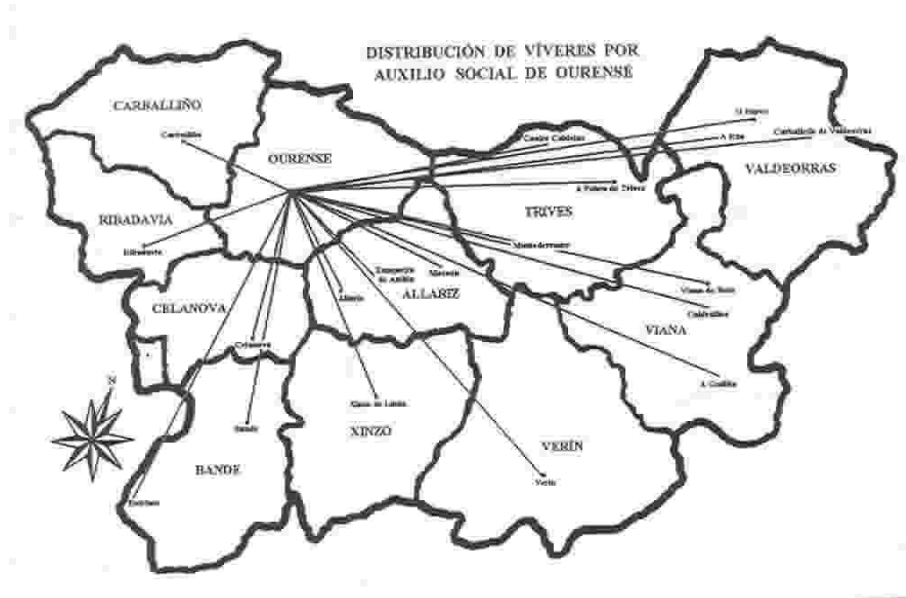
A nivel interno a súa organización reproducía o organigrama antes comentado restrinxido, loxicamente, ós departamentos organizados. A finais do verán de 1939 procedeuse á reorganización do departamento do Servicio Social, accedendo á súa dirección o camisa vella Eduardo Paz Santás como consecuencia, en palabras do propio delegado provincial, da escasa atención que lle prestaban as diferentes delegacións locais. Pola súa banda, o Servicio de Información Social estaba dirixido por Marina Pérez González, queixándose asemade o responsable provincial do escaso interese que a este servicio prestaban delegacións como as de Celanova, Verín, Montederramo, Allariz, etc... Nun intento de impulsalo abriuse un período de reorganización que remataba no mes de xaneiro de 1940, advertindo aquel que, transcorrido este, "ordenaré el cierre de todas las Instituciones en cuyas Delegaciones Locales no funcione debidamente el Servicio de Información". As restantes responsables dos diferentes Departamentos eran Carmen Millán, Conchita Suárez e Virginia Álvarez, correspondendo a xefatura do de Prensa e Propaganda a Ramiro da Sás Murias. O administrador provincial da Institución era Fernando Onrubia e a falanxista María Rey Falcón tiña ó seu cargo a inspección de Comedores. Daquela funcionaban vinteseite delegacións locais no conxunto da provincia.

En canto ó seu funcionamento interno non deberon de ser infrecuentes os conflitos entre as súas delegadas locais e os respectivos xefes do partido unificado. Así, a mediados de outubro de 1939, Luis Pavón aclaraba nunha circular interna que "Es la unidad de mando juntamente con la compenetración y camaradería, la garantía fundamental para el triunfo y perduración de los principios programáticos de nuestra Revolución Nacional-Sindicalista. Por ello encarecemos la subordinación política a vuestros respectivos Jefes Locales, ya que, si funcionalmente dependéis en forma directa de esta Delegación Provincial es menos cierto (sic) que desde el punto de vista político debéis seguir siempre las sugerencias y órdenes de las Jefaturas del Movimiento". A mediados de xaneiro de 1940 veríase obrigado a lembrar que a acción do Estado na organización exercíase moi principalmente a través dos alcaldes e secretarios, polo que ordenaba que "en lo sucesivo, deis a estas Autoridades toda clase de facilidades, más aun, que os pongáis a las órdenes de ellas, [pues] los Alcaldes tienen instrucciones concretas para esa labor fiscalizadora de AUXILIO SOCIAL (u.) y es imprescindible que no os encastilléis en absurdas independencias, que, desde luego, no disfrutáis y en cierto modo debéis procurar que los alcaldes se responsabilicen de la buena marcha de AUXILIO SOCIAL". Bo exemplo das rivalidades internas e da loita que no ámbito local se estaba a desatar polo control das diferentes parcelas de poder abertas co proceso de institucionalización do Novo Estado.

Neste contexto a Institución vai consolidando a súa estrutura e a organización do reparto de alimentos. O incremento das dificultades de abastecemento que comezan a facerse máis perceptibles dende mediados do ano 1939 levaron a que algunhas delegacións locais solicitasen frecuentemente alimentos especialmente fariña dos almacéns provinciais, daquela aparentemente ben servidos. Dende a delegación provincial existía o temor de que parte desas subministracións puidesen seren desviadas a fins diferentes coa complicidade das autoridades, en particular os alcaldes. Así, o responsable provincial da institución lembraba á delegada local de Celanova que estaba "dispuesto a comprobar todos los meses si la harina que gastais (sic) corresponden al pan que consumiis (sic) en los Comedores, sancionando duramente, caso notar alguna irregularidad". Asemade, as alteracións de prezos dos produtos de primeira necesidade fixeron necesario que en ocasións se acudise a un modelo bastante descentralizado en canto á capacidade das delegacións locais para adquirir alimentos á marxe do Almacén Central. Así, por exemplo, a circular nº 100 de 22 de setembro autorizabaas para adquiriren as patacas necesarias para todo o ano na localidade en que radicasen, sempre que o kg oscilase entre as 4 e as 5 ptas. a arroba; asemade, se as instaba a remitir con "toda urxencia" información acerca das posibilidades de adquisición de fabas, "recomendándoos mucho interés en este asunto, pues NOS SON MUY NECESARIAS y adquiriríamos grandes cantidades".

Inicialmente os envíos de víveres realizábanse a medida que chegaban as peticións das delegacións locais, pero dende o mes de setembro de 1939 a

necesidade de controlar os gastos de transporte levou a establecer un calendario de días fixos para cadansúa, debendo os delegados locais solicitar as remesas cando menos dez días antes do fixado para a entrega e en cantidade suficiente para estar a cuberto de posibles continxencias, "Siendo inútil que arbitrariamente os dediquéis a hacer pedidos cuando os venga en gana, perturbando así la buena marcha de nuestro Almacén Provincial y de la Administración"¹⁴. O mapa adxunto recolle o radio de acción alcanzado polo servizo de distribución de víveres na provincia:

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

III

Segundo o borrador da memoria presentada ó III Congreso Nacional de Auxilio Social a Institución en Ourense "continúa[ba] su marcha normal y progresiva, careciendo de problemas de índole técnica y funcionando, en consecuencia, con plena normalidad todos sus departamentos. Ello es causa de que goce en toda la provincia de un prestigio muy cimentado, y de que AUXILIO SOCIAL sea admirado y respetado hasta por los que, políticamente se hallan muy distantes de

¹⁴ O Calendario inicialmente fixado foi o seguinte: Xinzo e Verín (días 1 a 4 de cada mes), O Barco, A Rúa e Carballeda de Valdeorras (días 4 a 8), Carballiño (días 8 a 10), Ribadavia (días 10 a 12); Montederramo, Castro Caldelas e Trives (días 12 a 15), A Gudiña, Viana do Bolo e Caldesiños (días 15 a 17), Allariz, Xunqueira de Ambía e Maceda (días 17 a 20) e Celanova, Bande e Entrimo (días 20 a 22).

nosotros". Aludíase, asemade, á concesión a Auxilio Social da gran Cruz de Beneficencia como recoñecemento ós seus servicios á poboación, ocasión que fora aproveitada pola delegada nacional, Mercedes Sanz Bachiller, para remitir ás delegacións provinciais un telegrama transmitindo a súa felicitación "ya que por cooperación vuestra y personal Delegaciones Provinciales ha sido posible lograr tal distinción que animamos continuar todo entusiasmo camino engrandecimiento de la Patria", un motivo máis de estímulo para que a ourensá multiplicase os seus esforzos na dirección apuntada. Froito destes era a inauguración en outubro de 1939 dun novo servicio, coñecido como Auxilio en caliente a domicilio, que tiña por obxecto levar as racións dende as Cociñas de Irmandade ós domicilios dos anciáns impedidos que polo seu estado non podían pasar a recollelas¹⁵.

Con todo, o meirande éxito que se atribuíu a organización provincial era a creación de *Auxilio en Frío*, nun dobre intento de adaptarse ós cambios provocados polo remate da guerra e, sobre todo, de cortar as críticas dos que acusaban ós ourensáns de "que éramos destructores del hogar", que mesmo chegaran a elevar unha queixa diante da Delegación Nacional. O delegado provincial consideraba que esta medida "políticamente ha sido de un gran acierto", ademais de ser a que máis se adaptaba á realidade xeográfica de Galicia onde, pola dispersión dos núcleos de poboación, era moi dificultoso o fomento de Comedores Infantís e Cociñas de Irmandade. A modo de exemplo, na vila de Verín, o servicio atendía, no intre da súa inauguración, a corenta familias; o primeiro reparto consistiu na entrega dunha cesta contendo aceite, arroz, pastas, lentellas, chícharos e pan para dez días¹⁶. Entre os casos máis notables o da pequena aldea de Caldesiños (Viana do Bolo), onde a iniciativa da súa creación partiu do mestre, farto de contemplar "el caso antihumano de que en mi escuela se habían producido, y producían con relativa frecuencia, casos de desmayo por hambre, y que los niños así afectados, con sus boquitas entreabiertas y miradas puestas en el infinito, escuchaban lecciones que, desde luego no asimilaban por hallarse incapacitados para el menor esfuerzo mental"; instalado o Auxilio, non tardou en obrarse a milagre, non só dende o punto de vista físico, senón tamén pedagógico, ata o punto de citar o caso de dous irmáns que "realizaban tales progresos escolares que, en nada más que cuatro meses de Institución, han adelantado más, enormemente más que en los cuatro y tres años, respectivamente, que llevaban de asistencia"; e, como non, doutrinario, pois "era de ver como, después de repletitos sus estómagos, se animaban sus rostros oyendo hablar de nuestro José Antonio, la obra de 'Auxilio Social', el Caudillo, etc".

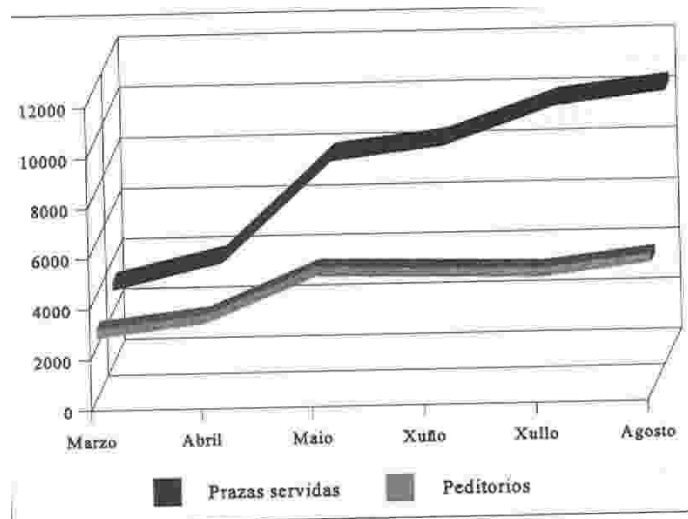
Sen embargo, as propias limitacións da obra eran evidentes, e así recoñecía-se que a falta de medios facía imposible "recoger a los niños abandonados de nuestra provincia", solicitando apoio da organización estatal para a creación dun Fogar Infahtil e dunha Policlínica para asistencia dos nenos abandonados pola benefi-

¹⁵Arco, 31-X-1939, p. 2.

¹⁶Arco, 31-X-1939, p. 2.

encia municipal, concluíndo a Memoria cun parágrafo que evidenciaba claramente os obstáculos que o seu labor atopaba en determinadas esferas do poder: "Razones de prudencia nos aconsejan silenciar algunas dificultades de índole política, por que (sic) en estos momentos tenemos la esperanza de que van a solucionarse".

De feito, dende o mesmo instante da implantación de Auxilio Social fixéronse evidentes os desaxustes entre o crecemento exponencial das prazas servidas e o volume dos recursos obtidos a través dos peditorios. Estes últimos acadan o seu máximo potencial no mes de maio de 1937, estabilizándose daquela segundo se recolle no gráfico adxunto; pola contra, as prestacións do servicio continuaron incrementándose co conseguinte desfase entre ambas as dúas gráficas.

Fonte: Elab. propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez

Entre as primeiras medidas ensaiadas para incrementar os ingresos á marxe dos consabidos chamamentos ás mulleres encargadas dos peditorios e ás consciencias dos ourensáns estivo a de tentar desviar cara Auxilio Social parte dos recursos que os ourensáns destinaban a outras institucións de beneficencia durante o período bélico. Así, a raíz do cese de funcións de *Frentes y Hospitales*, a delegación provincial remitiu un escrito a todos os contribuíntes solicitando que destinasen a Auxilio Social a cantidade que mensualmente viñan aportando para a *Ficha Azul*, considerando necesario "incorporar las masas necesitadas al entusiasmo de la Patria, por el único medio seguro, el de asistirlas remediando su miseria". Uns «peditorios voluntarios» que, en realidade, pouco tiñan de tal a xulgar pola frecuencia con que a prensa publicaba os nomes e as sancións impos-

tas palas autoridades ós cidadáns que "se han negado a desprenderse de unos céntimos, que en nada habrían de minguar su bolsa, y en cambio, llenarían de satisfacción a su conciencia. Esta clase de gentes que, pretextando argumentos de sobra conocidos, se niega a entregar un mendrugo de pan al necesitado, son traidores a España. Porque es España, la que por medio de sus mujeres demanda la ayuda al desvalido".

Paralelamente, a finais de agosto de 1939 comezouse a publicación dunha serie de circulares internas que tiñan como obxecto estimular o celo das delegacións locais no cumprimento dos fins da institución, destacando "por orden riguroso las Delegaciones que contribuyen al éxito de Auxilio social, enviando los partes con puntualidad, procurando el aumento constante de los ingresos y de la disminución de los gastos con el máximo bienestar de los Beneficiados". Estas circulares permiten ofrecer unha radiografía sobre o funcionamento real das diferentes delegacións locais, así como dos seus ingresos.e gastos nos diferentes servicios que prestaban. As queixas máis frecuentes referíanse á puntualidade no envío de partes e á necesidade de rectificación dalgúns deles; nalgúns casos tomáronse medidas excepcionais que chegaban á destitución das responsables locais do servicio, como aconteceu coas delegadas locais de Labios e Cea, destituídas en agosto e outubro por atrasarse máis de quince días na súa remisión. Este mecanismo revelouse como un eficaz estímulo para a mellara do servicio, e xa na súa circular nº98 de 14 de setembro o delegado deixaba constancia dos progresos conseguidos nos diferentes departamentos, aínda que diversas delegacións seguiron a mostrar notorias deficiencias nestes aspectos.

O intento de axuste afectou tamén a oferta de servicios. A delegación provincial tentou optimizar os gastos que representaban as *Cocinas de Hermandadtratando* de diminuír o custe líquido de cada ración servida. Entre as máis económicas citábanse, por esta arde, a de Ourense, seguidas das de A Rúa, Celanova, Carballiño, Caldesiños, Xinzo, Viana e Maceda; pala contra, a de Xunqueira de Ambía superaba a cifra autorizada. O Comedor Infantil máis económico era o nº1 de Ourense, seguido dos de Carballada de Valdeorras, O Barco, nQ 2 de Ourense, Verín e Xunqueira de Ambía. Daquela semella que as delegacións locais entran nunha especie de carreira por figurar nos partes mensuais como as mellar xestionadas, aínda que da documentación manexada non nos constan destitucións pero si semellas admonicións das súas responsables por un excesivo custo das racións, entre outras causas pala gran variabilidade mensual da arde das delegacións en canto a gasto¹⁷.

Algo parecido acontecía do lado dos ingresos. O cadro adxunto recolle a recadación mensual por venta de selos nas delegacións máis destacadas, observándose grandes diferencias entre el as e unha gran variabilidade. Así, por exemplo,

¹⁷ Datos correspondentes ó mes de xullo de 1939. Un mes máis tarde a orde dos *Comedores* (de máis a menos económicos) era a seguinte: Celanova, Cociña de Irmandade de Ourense, Viana, Xinzo, A Ponte, A Rúa, Ribadavia, Caldesiños, Carballiño, Bande, Allariz, Cociña de Irmandade n.2 2 de Ourense, Maceda, O Barco, Carballada de Valdeorras, José Antonio (Ourense) e Verín. No mes de setembro os comedores de Allariz e Verín sobrepasaron o límite de gasto concedido, e no de outubro o fixo o da Ponte (Canedo).

Ribadavia, experimenta un considerable incremento de recadación só un mes despois de que se fixese público que naquela delegación "la venta de sellos es escasísima", mentres que outras destacadas no mes de xullo nin sequera aparecen citadas entre as máis destacadas ó mes seguinte.

Ingresos das delegacións locais de Auxilio Social procedentes da venda de sellos			
<i>Xullo de 1939</i>		<i>Agosto de 1939</i>	
A Ponte	853 ptas.	A Ponte	1.241 ptas.
Xinzo	300 ptas.	Ribadavia	905 ptas.
Carballiño	288 ptas.	Xinzo	240 ptas.
O Barco	260 ptas.	A Rúa	377,70 ptas.
Verín	255 ptas.		

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

Precisamente a necesidade de incrementar os ingresos por este capítulo levou a que no mes de decembro o responsable provincial de Auxilio Social dese instrucións para que as delegadas locais recomendasen a súa venda nos centros oficiais, comercios e demais establecementos das vil as, pero a medida non deu o resultado agardado: só un mes máis tarde manifestaba que "Excepto Verín y Barco no puede hacerse mención laudatoria de ninguna Delegación en lo que respecta a la venta de sellos ya que entre las que tienen Instituciones Allariz y Montederramo no han vendido ni una sola peseta de sellos. Ribadavia La Rúa y Carballiño a pesar de la importancia de sus Delegaciones únicamente 13 ptas, 60 ptas y 68 ptas respectivamente". No mes de outubro, a recadación pola Ficha Azul estaba encabezada por O Carballiño con 469,40 ptas, seguida de Celanova (295 ptas), O Barco (282,80 ptas) e A Ponte (204,50 ptas).

Nos dous cadros adxuntos pode observarse a evolución mensual dos ingresos de Auxilio Social nos anos 1939 e 1940.

Como dato de conxunto sobresa a diminución en case unha cuarta parte dos ingresos globais (concretamente o 23,28%) en 1940 respecto ó ano anterior; unha caída que se explica, sobre todo, pola enorme redución dos donativos en metálico, que a penas representan o 27,63% do recadado en 1939, xa que aínda que os ingresos pola *Flecha Azul* minguan nun 3,39% os derivados dos peditorios se incrementan nun 11,37%. En termos xerais esta redución que aínda sería máis perceptible se a medíssemos en pesetas constantes como consecuencia do incremento global dos prezos obedece a dous factores esenciais: o remate da guerra e a atenuación do clima represivo medido no número de vítimas, e o propio empeoramento das condicións de vida da poboación, sen esquecer os propios desa-

xustes derivados da decisión de transferir o control do Servizo Social da Muller á Sección Feminina de FET y de las JONS, polo que algunhas colaboradoras de Auxilio Social puideron darse de baixa ou non traballar co mesmo entusiasmo a pesares das recomendacións do seu responsable provincial. Tamén resulta moi interesante observar como a caída é moito máis acusada no mundo rural, incluíndo as vilas, ca no urbano: os donativos en metálico redúcense, respectivamente, nun 77,33% e nun 71,92%; a *Flecha Azul* nun 5,31% fronte a un incremento urbano do 0,80%; e os peditorios só aumentan un 10,31% fronte ó 26,46% da capital.

Recadación de <i>Auxilio Social</i> en Ourense (1939)										
	Peditorios			Ficha Azul			Donativos en metálico			TOTAL
	Capital	Resto prov.	Total	Capital	Resto prov.	Total	Capital	Resto prov.	Total	
Xaneiro	1.160.60	2.887.30	4.047.90	1.883.25	4.079.75	5.963.00	2.396.37	1.096.85	3.493.22	13.504.12
Febreiro	759.20	1.428.55	2.187.75	1.876.45	4.003.05	5.879.50	1.584.30	626.25	2.210.55	10.277.80
Marzo	1.043.35	1.364.30	2.407.75	1.913.90	4.177.30	6.109.20	5.298.60	386.80	5.685.40	14.202.25
Abril	865.30	1.099.85	1.965.15	1.696.65	3.813.80	5.510.45	5.438.90	559.30	5.998.20	13.473.80
Maio	1.418.95	0.00	1.418.95	1.783.15	3.769.00	5.552.15	9.414.38	248.15	9.662.53	16.633.63
Xuño	1.349.00	2.343.45	3.695.45	1.200.00	4.117.90	5.317.90	5.240.30	231.65	5.471.95	14.482.30
1º semestre	6.596.40	9.123.45	15.719.85	10.371.40	23.960.80	34.332.20	29.372.85	3.149.00	32.521.85	82.573.90
Xullo	1.909.80	4.776.50	6.686.30	1.903.00	4.005.00	5.908.00	5.495.10	245.00	5.740.10	18.334.40
Agosto	2.580.55	4.148.80	6.729.35	1.622.00	3.697.00	5.319.00	3.126.75	534.50	3.661.25	15.709.60
Setembro	1.923.50	2.704.85	4.628.35	1.980.00	4.093.00	6.073.00	183.20	1.093.00	1.276.20	11.977.55
Outubro	1.179.25	2.016.90	3.196.15	1.981.00	4.003.00	5.984.00	10.709.95	56.00	10.765.95	19.946.10
Novembro	1.874.15	2.169.10	4.043.25	1.935.00	3.728.00	5.663.00	67.60	47.25	114.85	9.821.10
Decembro	3.006.95	1.897.10	4.904.05	1.934.00	3.828.00	5.762.00	7.624.90	40.30	7.665.20	18331.25
2º semestre	12.474.20	17.713.25	30.187.45	11.355.00	23.354.00	34.709.00	27.207.50	2.016.05	29.223.55	94.120.00
Total	19.070.60	26.836.70	45.907.30	21.726.40	47.314.80	69.041.20	56.580.35	5.165.05	61.745.40	176.693.90

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

Recadación de <i>Auxilio Social</i> en Ourense (1940)										
	Peditorios			Ficha Azul			Donativos en metálico			TOTAL
	Capital	Resto prov.	Total	Capital	Resto prov.	Total	Capital	Resto prov.	Total	
Xaneiro	1.530.30	1.901.65	3.431.95	1.832.00	3.835.00	5.667.00	995.15	38.50	1.033.65	10.132.60
Febreiro	1.696.10	2.288.55	3.984.65	1.923.00	3.647.00	5.570.00	393.40	70.10	463.50	10.018.15
Marzo	1.953.50	2.496.55	4.450.05	1.875.00	3.822.00	5.697.00	0.00	151.05	151.05	10.298.10
Abril	1.737.55	2.324.05	4.061.60	1.840.00	3.680.00	5.520.00	687.65	37.00	724.65	10306.25
Maio	1.725.25	1.995.65	3.720.90	1.847.00	4.309.00	6.156.00	61.40	108.10	169.50	10.046.40
Xuño	918.55	1.963.00	2.881.55	1.830.00	3.755.00	5.585.00	7.178.10	140.20	7.318.30	15.784.85
1º semestre	9.561.25	12.969.45	22.530.70	11.147.00	23.048.00	34.195.00	9.315.70	544.95	9.860.65	66.586.35
Xullo	3.428.00	3.006.25	6.434.25	1.746.00	3.720.00	5.466.00	298.60	228.00	526.60	12.426.85
Agosto	2.306.75	3.112.05	5.418.80	1.673.00	3.618.00	5.291.00	35.25	32.00	67.25	10.777.05
Setembro	2.039.85	2.332.00	4.371.85	1.804.00	3.705.00	5.509.00	35.75	47.00	82.75	9.963.00
Outubro	2.335.15	2.090.50	4.425.65	1.867.00	3.796.00	5.663.00	40.55	59.00	99.55	10.188.20
Novembro	2.164.80	2.075.50	4.240.30	1.849.00	3.593.00	5.442.00	62.45	40.00	102.45	9.784.75
Decembro	2.281.10	2.093.10	4.374.20	1.815.00	3.323.00	5.138.00	6.099.75	220.00	6.319.75	15831.95
2º semestre	14.555.65	14.709.40	29.265.05	10.754.00	21.755.00	32.509.00	6.572.35	626.00	7.198.35	68.972.40
Total	24.116.90	27.678.85	51.795.75	21.901.00	44.803.00	66.704.00	15.888.05	1.170.95	17.059.00	135.558.75

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

Pala contra, as atencións prestadas no mesmo período non deixaron de incrementarse segundo sintetiza o cadro adxunto:

Atención de <i>Auxilio Social</i> na provincia	
COMEDORES INFANTÍS	
ASISTIDOS	RACIONES SERVIDAS
<i>Outubro 1939</i>	
Nenas. 820	Nenas. 25.368
Adultos. 1.087	Adultos. 32.242
Auxilio en Frío. 170	Auxilio en Frío. 5.545
TOTAL. 2.077	TOTAL. 63.155
<i>Agosto 1940</i>	
	Nenas. 27.187
	Adultos. 37.820
	Auxilio en Frío. 9.734
	TOTAL. 74.741

Fonte: Elaboración propia a partires de Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

As cifras seguintes poden dar unha idea aproximada do volume da obra desempeñada polo Auxilio Social na provincia: a mediados de xullo de 1939 os Comedores Infantís atendían diariamente a 960 nenas e calculábase en 670.000 o número de racións servidas e en 282.033,92 ptas. a cantidade investida neles dende que a Institución comezara a funcionar; as Cociñas de Irmandade terían repartido 711.201 racións no mesmo período e o número de familias beneficiadas polo Auxilio en Frío elevábase a preto de catrocentas, que recibían mensualmente cantidades variables de aceite, fariña, fabas, arras, lentellas, pescado en conserva, etc. cun custe equivalente a unha ración condimentada¹⁸. En marzo de 1940 había en funcionamento 27 delegacións locais con 13 Cociñas de Irmandade, 15 departamentos de distribución de racións de Auxilio en Frío, 8 Comedores infantís e 2 Talleres de confección e reforma de prendas; daquela atopábase en construción un Xardín Maternal. Mensualmente distribuíanse 90.000 racións que sóde pan representaban 40.000 kg cun custo de 100.000 ptas; pala contra, os ingresos medios situábanse en pouco máis de 10.000 ptas, o que significaba que o déficit mensual da Institución case que multiplicaba por nave ós seus ingresos ordinarios, aínda que era cuberto puntualmente pala Administración Xeral da Institución. Ademais dos servicios administrativos, tamén existía un departamento de Asesoría Médica encargado do control sanitario dos nenas ó coidado da Institución. A este labor habería que engadir a participación de Ourense no *Auxilio*

¹⁸ *Arco*, 18-VII-1939, p. 5.

a Poblaciones Liberadas: segundo os datos da Delegación Provincial de Auxilio Social a mediados de 1940 distribuíranse máis de 4.000.000 de kgs de xamóns, patacas, fabas, chourizos, touciño, centeo, garavanzos, ovos e viño, un esforzo titánico para as capacidades da provincia, con todo, en mellor situación ca outras da «España liberada».

o aumento das persoas atendidas fronte á caída real dos ingresos e as difíciles condicións nas que se movía a institución, paralelas ó incremento da penuria económica, obrigaron a que a finais de novembro de 1940 o responsable provincial de Auxilio Social ordenase a revisión de fichas e a redución de asistidos en todas as delegacións locais, dando carácter provisorio a todas as altas anteriores e obrigando ós beneficiarios a presentar nun prazo de vinte días as oportunas certificacións que acreditasen a súa necesidade, pasando seguidamente estas ó dictame da Oficina de Información Social como paso previo para a completa revisión e renovación total dos ficheiros. O longo inverno da posguerra chegaba tamén á institución ourensá.

IV

Pero o Auxilio Social converteuse tamén nun fundamental instrumento de control social e de reprodución dos parámetros ideolóxicos do réxime en varios ámbitos, en particular entre a infancia. En primeiro lugar, os propios de FET y de las JONS porque, segundo sinalaba Luis Pavón: "Desde el primer momento, hemos tenido en cuenta al ejecutar nuestra Gran Obra que estaban fijos en nosotros muchos ojos que nos seguían, no siempre con buena intención. Por eso, hemos procurado siempre impulsarlo dentro del más puro estilo Nacional Sindicalista, y nos hemos esforzado en ganar para el Estado Sindical a los españoles destrozados por el marxismo (sic) (...)". A costa, naturalmente, da colaboración na acelerada «recatolización» da sociedade que invade todos os ámbitos. Como exemplo desta intrínseca comunión pode servir o «programa» deseñado para os nenos da provincia ante o traslado dos restos de José Antonio dende terras alacantinas: rezo do Santo Rosario e dunha oración especialmente preparada para a ocasión antes da cea dos días 20 e 30 de novembro, entrega da mesma coa instrucción expresa de que fose repetida na intimidade do fogar, conferencias sobre a vida do *Ausente* co concurso dos xefes locais de Falanxe, nosos pais especiais os días 21 a 30 coas bandeiras a media hasta e crespóns negros, etc. Un obxectivo, por outra banda, explicitamente declarado no propio acto de consagración da Institución á Virxe de San Lourenzo, onde se sinalaba que "AUXILIO SOCIAL, que es redención dinámica del dolor, del frío, del hambre y de la miseria, quiere también redimir a las almas de ese frío congelador del espíritu que es la irreligión y la impiedad"¹⁹.

¹⁹ Recordatorio da Comunión Xeral Organizada pola Delegación Provincial de Ourense co gallo do III aniversario da fundación de Auxilio Social (30-X-1939)

Outros aspectos da súa actuación puñan en evidencia a íntima unión entre o Estado, a Falaxe e a Igrexa e o seu papel de correa de transmisión dos principios do nacional-catolicismo imperante. Un articulista de *Arco* describía a súa visita ó comedor ourensán consagrado ó *Ausente* destacando os esforzos en ganar para a causa nacional-sindicalista e para Deus ós 140 nenos e nenas que ateigaban a sala: "A una indicación breve, todos los niños puestos en pie, rezan unos minutos con sus voces de oro y con su almita blanca. (nn) Brota de sus gargantas el Himno de la Falange, que es un agradecimiento coreado y poco a poco, ordenadamente, quedan vacías las pequeñas sillas y los caballeros de la gracia siguen en la calle haciendo eco con sus risas y tronos con sus almas". Esta comunión de fins facíase especialmente notoria co gallo das festividades e ciclos relixiosos, caso da Coresma, e así circular nº 133 de 3 de febreiro de 1940 deseñaba un amplísimo programa de actividades que patentizaban a íntima unión entre parroquia e delegación local de Falanxe; dela extraemos unicamente o "mínimum de actividades religiosas que deberéis desarrollar y que es de suponer no invadirá el campo de acción parroquial" con relación á infancia:

"1º.-Rezo del Santo Rosario en todas nuestras Instituciones todos los días de Cuaresma, si ya los niños no lo han hecho en la Iglesia parroquial. Puede hacerse en los Comedores y Hogares antes de la cena; en las Guarderías, antes de salir los niños.

2º.- Conferencias o pláticas cuaresmales los domingos antes o después del Rosario sin perjuicio de la breve explicación evangélica del mediodía también si no la oyen en la Parroquia. Estas pláticas pueden hacerse en alguna Iglesia vecina a la Institución, o en la Institución.

3º.- Estas conferencias tendrán como objeto principal la explicación de lo que es el cumplimiento pascual y la exhortación para hacerla" .

As instrucións encarecían das delegadas locais que notificasen ós párrocos a organización das charlas coresmais e os invitasen a tomar parte nelas, sen esquecer lembrar que aquel era o tempo máis axeitado para a preparación dos nenos que aínda non celebraran a primeira comunión. Outro tanto acontecía con numerosas actividades organizadas pola Institución, como a peregrinación ó santuario do Pilar de Zaragoza, magnífica estampa de nacional-catolicismo cos nenos e as nais máis necesitadas ó coidado de cada delegación local pulcramente tocados con mandil branco ateigando un vagón do tren fretado a tal efecto como demostración de que a Nova España "permite a los necesitados realizar peregrinaciones que antes estaban solo reservadas a los poderosos", Como sinalaba o seu máximo responsable provincial, tratábase de incorporar á reconstrucción nacional da Patria o sentido católico que había de inspirar a súa conducta. E abofé que esta foi

unha das preocupacións da organización ourensá, como se desprende da intensa correspondencia mantida polo seu responsable coa Asesoría Nacional de Cuestións Morais e Relixiosas, á que informaba puntualmente de todos os actos de contido católico que se organizaban, incluídos os Exercicios Espirituais de preparación para a Semana Santa cos que competía coa propia Igrexa.

O asesor de Cuestións Morais e Relixiosas da institución en Ourense, Fernando Quiroga Palacios, recoñecía que na comunión organizada para conmemorar o seu terceiro aniversario pasaban de seiscientos os nenos atendidos que se achegaran ó altar para recibiren a sagrada Hostia, salientando así o éxito dunha misión que tiña como máis excelsa divisa a de predicar "Con el pan en una mano y los Santos Evangelios en la otra"²⁰. E parecido era o sentido da intensa campaña de moralización emprendida no verán de 1939 polo Departamento de Información, empeñado agora na tarefa de "casar amancebados y bautizar criaturas nacidas al borde de la Ley (...) con el mismo empeño y sacrificio que la otra de dar pan al hambriento. (...) y es que Auxilio Social no sólo quiere eliminar el hambre y la miseria corporales sino también las del espíritu, en cumplimiento del punto 25 del ideario de F.E.T. que aspira a incorporar al Movimiento el sentido católico de la vida"; os éxitos, segundo a prensa, foron inmediatos²¹.

Tamén resulta moi interesante documentar o modelo de disciplina interna vixente no Auxilio Social. Nunha circular interna o delegado provincial desta institución sinalaba que nas súas visitas tiña comprobado frecuentemente "que no existe un criterio sobre asunto tan importante como es los premios y castigos a los niños, dando lugar a iniciativas, que muchas veces se apartan del criterio de AUXILIO SOCIAL que se asienta, en todo momento, en la base del más puro amor al prójimo". Merece a pena transcribir as instrucións de Luis Pavón ás delegadas locais nunha materia tan sensible:

"Los premios y castigos no son esenciales a la disciplina, pero contribuyen a su mantenimiento, pues el ser moral de los niños no está suficientemente formado para que podamos prescindir de unos y otros en caso necesario. Sin embargo, abandónese la idea de que tales premios y castigos han de consistir nada (sic), y hasta cuando tengamos de hechar (sic) mano de necesidades o resortes materiales debemos de dotarles de un QUIZ (sic) de alta espiritualidad. Y esta debe ser la tónica de nuestras Instituciones, tanto cuanto haya de premiar como de castigar. Ahora bien: en todo momento hemos de ser más sensibles al premio que al castigo, o sea que en caso de duda, debemos de premiar siempre y no castigar jamás.

Téngase en cuenta, habremos de repetirlo siempre, que nuestros niños han desconocido, por lo general, la vida de su propio hogar y las

²⁰ *Arco*, 31-X-1939, p.2. 21.

²¹ *Arco*, 30-VIII-1939.

caricias maternas; que son almitas un poco frustradas y que la recuperación de las mismas tenemos que realizarla a fuerza de atracción y amor. Algunas pequeñas rebeldías de los niños no serán hijas del momento en que se producen, sino en una suerte de debilidad heredada y de una mala educación, anterior a la hora que los muchachitos fueron acogidos (sic) en nuestras Instituciones. Toda comprensión nuestra será obligada en estos casos; no para disculparlos, ni menos cohonestarlos, sino para explicarse la porción de maldad encerrada en ellos y la responsabilidad que entrañan.

Ni los premios pueden consistir en aumento de comida, ni los castigos en REDUCCIÓN DE LA MISMA; el niño fuerte es más propenso a la bondad que el débil. Los premios consistirán en el elogio nuestro a toda laudable acción realizada, en una caricia, con los libros o juguetes y sobre todo, en la concesión de puestos de responsabilidad. Los castigos no serán nunca afflictivos o físicos, ni han de consistir en el rebajamiento moral de los castigados. Pueden consistir en una reprimenda privada o pública, en colocarlos cara a la pared durante un tiempo prudencial, en privarles de recreos y en la destitución de puestos de responsabilidad que ejercieran. Y, sobre todo, en una intensa acción educativa sobre el castigado. Al niño sistemáticamente díscolo tenemos que ganarlo. Tómese la molestia de coger al niño perturbador, después des comidas (sic), y hacerla pasar con él. Id juntos, tráteselo cariñosamente, hablar de muchas cosas para que se descubra el tesoro oculto de su bondad que sin duda está oculto. Haced que os quiera luego al día siguiente, trátesele como a un amiguito, incluso excediéndose sobre los demás. No importa. Ese niño tal vez es un enfermo que quiere más cariño y cuidados que el sano y a esperar...

Pero ved también si algunas de las faltas son hijas de vuestra propia negligencia y si en circunstancias normales se hubieran producido. Vigilad a los niños pero vigilad también a vosotros mismos".

Unha concepción da disciplina non tan retrógrada como a que se iría impondo noutros ámbitos, sen ir máis lonxe nas escolas, aínda que, como vemos, a propia existencia e a natureza do documento permiten albiscar que a norma nos Comedores non debía estar precisamente inspirada nestes principios. Remataba a circular con quince indicacións ás delegadas sobre como debían conducirse no seu trato e forma de mando cos nenos, e co desexo de fuxir "de dar a nuestras instituciones el aspecto angustioso de un montón de asilados, de una masa de niños ESTANDARIZADOS, de una uniformidad externa para que el niño no se considere incluido en una clase social infraestimada que no crea que su ser es inferior y se achica". Unha carta remitida por unha nena ó coidado do Auxilio Social de O Carballiño á súa nai permite coñecer a percepción que algunhas destas criaturas tiñan da Institución:

"Mama: Le das muchos vesos a nasa Manuelina y o meu hirmau Isidoro e tu dalle un veso o meu pai y a miña madriña, que eu estou

muy ben que me manteñen moito, de postre mazas asadas mermelada e moitas cousas. Tamén a Srta Amparito es muy buena que me quere moito. no Balnario hay un relo que ten dous paxarinos e cuando da as horas cantan como cuco. Fai asi cu...cu...cu y eu rinme moito cuando vin cain no suelo coa risa; a miña nai que lle de un beso a meu pai e si esta a miña mama Modesta na casa que lle de un bico. Mama dixome o Dn Pavón que cuando sepa rezar que me regala un bestido; mira xa sei a Diostesalve, el credo, el padre Nuestro y la Santa María. Y a Srta Pilarita xa me regalou duas camisas e dos pantalos; e mandelle moitos recuerdos a miña herma Maruja y un abrazo a tía Telvina. Porque eu eiqui estou muy ben como cinco platos e teño unha cama con dos colchos que cuando me deito fan bib... bin... bin... pra riba e pra baixo que che da moito gusto Fomos os títeres gustáronche moito. E nada mais que me canso pra ti un abrazo que te quero a tua hija. Francisca. Viva Auxilio Social".

Auxilio Social tamén contribuíu a difundir o seu propio «ideal» de muller, un «ideal» que, como o da Sección Feminina, insistía fundamentalmente nunha muller que abandonase a ociosidade do faladoiro e se encuadrase nunha organización ó servicio da reconquista da Patria, enalzando o espírito de sacrificio, o traballo e a piedade. Velaquí o escrito redactado dende a delegación provincial para ser inserido na prensa loubando o traballo destas mulleres:

"Amanece; a las camaradas azules que se lanzan a la calle para hacer la cuestación de AUXILIO SOCIAL les amanece un nuevo día para la Patria. Con alegría y verdadero espíritu Nacional-Sindicalista, orgullosas de la fecundidad de su trabajo y de saber que son las mejores flores de los jardines de la Patria, traban con entusiasmo, El sol del trabajo les alegra el camino del sacrificio a estas españolas que llevan en sus manos la hucha que parece la voz de AUXILIO SOCIAL que dice DAR TREINTA CÉNTIMOS Y ESPAÑA DARÁ LA ALEGRÍA DE VIVIR A LOS COMPATRIOTAS QUE SE HUNDEN EN LA DESESPERACIÓN DE SU DESTINO CRUEL (...). las camaradas españolas saben hablar al corazón más duro de las grandezas espirituales y materiales de AUXILIO SOCIAL, que para los niños es el hada buena. El Ejército español llevó las banderas victoriosas allí donde el glorioso Caudillo ordenó; ¿qué importa perder la vida si ésta es de Dios y Ella da y la quita por España? Y la mujer azul soñadora de una España Grande y para colaborar a su engrandecimiento pide... y sin saber cómo, ha hecho de la tristeza grande de pedir; iqué ofrenda en el altar de la Patria!

Para ti, muchachita, que antes de llevar la camisa azul tal vez hundías tu mirada en alguna novela que te sonaba a hueca, a falta de la verdadera realidad de la vida. Para ti, que no sabías de miserias ha sido el sacrificio más sublime y hermoso, que te impone España; cada quince días una cuestación, es el mejor servicio que le haces a tu Patria. Tu

sabes que España te quiere, te necesita, y tú camarada das. Das el cálido acento de tu voz, la pureza de pensamiento de tu alma, la piedad que se escapa de tus ojos, el corazón noble y hermoso, la alegría de la juventud que es la fuerza inagotable para el trabajo, y tus manos, para llevar a la conciencia de todos la llamada de la Patria, que es la lucha, símbolo del Pan y la Justicia social".

Idéntica sona e importancia tiveron os chamamentos para que as mulleres da retagarda prestasen o seu auxilio nos hospitais de guerra existentes en diferentes localidades galegas. Se cadra pola súa proximidade ás liñas da fronte asturiana, un dos máis importantes atopábase na localidade de Mondoñedo, pero pronto quedou pequeno para atender á cantidade de feridos polo que foi preciso habilitar o seminario e as súas 240 camas como hospital. Neste último, ademais de varias relixiosas, prestaron os seus servicios numerosas señoritas vencelladas á Sección Feminina de Falanxe e á Acción Católica. Outro tanto sucedeu no hospital coruñés de Oza e no hoxe coñecido como Hospital Vello de Ourense:

"Estaba na Acción Católica por necesidad, porque na casa había días que deitábase con fame, e con elas sempre había un bocadillo ou cousas así... De enfermos pouco era o que sabía pero bueno, que como coser tampouco se me daba, díxéronme que tiña que ir con outras dúas amigas ó Hospital Vello, que estaba pola carretera da Lonia, a atender ós soldados que viñan feridos da guerra... Alí había outras rapazas coma min da Acción Católica e algunhas, poucas, da Falanxe que coidaban dos feridos. Aínda que non nos chegaban os casos máis graves, que esos dicían que quedaban polo norte, por Lugo ou así, non todas tiñamos o estómago para ver tanto padecemento (...). Acordo que o terceiro día case me desmaio cando chegaron uns que me parece que viñan de Asturias ou de non sei donde... O caso é que había un cunha perna toda engangrenada e cheo de feridas que lle tiñan hasta pus, e me mandaron limpiarlhas (...)"²².

Na cidade das Burgas os cursos de enfermeiras puericultoras celebrábanse no Instituto Provincial de Hixiene. Para fomentar a inscrición de afiliadas, a delegación provincial de Auxilio Social lembraba no mes de setembro de 1939 que o Estado entregaba un título que aportaba "indiscutibles ventajas a sus poseedoras [y] por otra parte nosotros haríamos después nombramientos de Inspectoras Sanitarias de cada Delegación Local, alas que en posesión del título considerásemos más capaces"²³.

Todas estas actividades viríanse "recompensadas" co deleite de saberse protagonistas do triunfo dunha "nova España" na que a muller veríase dignificada

²² Entrevista con M.R.R., natural de Ourense, realizada en abril de 1992.

²³ Archivo privado de Luis Pavón Rodríguez.

moral e socialmente fronte á degradación en que a sumira a República, ademais de poder educar ós seus fillos na paz e no amor universal a Deus e á Patria. Dende o punto de vista práctico a primeira «retribución» produciuse a raíz da promulgación do coñecido Decreto nº 418 do 28 de novembro de 1937 no que se establecía o regulamento para a aplicación do Servicio Social da muller²⁴. No seu art. 3º prescribíase que "los certificados acreditativos de haber cumplido el Servicio Social y las insignias que tendrán derecho a ostentar las mujeres en posesión de las mismas, serán su título de arraigo en la nueva España", o que na práctica significaba que era imprescindible para a obtención de calquera título académico, o acceso a un cargo ou emprego público e, en xeral, para toda participación laboral e social. As disposicións posteriores acabaron por configuralo como unha prestación forzosa á que estaban obrigadas todas as mulleres de entre 17 e 35 anos, e que, en última instancia, pretendía asegurarse o adoutramento dun segmento tan importante da poboación. Aínda que inicialmente o Servicio Social dependía de Auxilio Social, a principios de 1940 Franco dispuxo que pasase a estar baixo o control da Sección Femenina de Falanxe, que en adiante xa puido contar cun equivalente ó Fronte de Xuventudes masculino. O 26 de xaneiro dese ano, Luis Pavón remitía unha circular a todas as delegacións locais de Auxilio Social dándolles conta da disposición e engadindo que "este hecho no enturviará (sic) en lo más mínimo las excelentes relaciones que han unido siempre a la Sección Femenina y Auxilio Social, debiendo vosotras obedecer ciegamente a cuantas órdenes os sean transmitidas". Cando menos inicialmente, este feito non significou un troco de responsables do departamento, que seguiu a estar rexentado por Eduardo Paz e Marcelina Fernández²⁵.

De todos os xeitos, semella que o cambio no organigrama provocou algúns desaxustes na provincia e unha diminución das recadacións da que xa dimos conta páxinas atrás. Así, a principios de xuño de 1940 Luis Pavón daba conta do envío por parte da Sección Femenina dunha circular lembrando a todas as delegacións locais a obrigación «ineludible» das súas afiliadas de colaborar nos peditorios destinados a Auxilio Social, "ya que no se puede consentir que una de las más excelsas Obras de la Falange decaiga por falta de espíritu de las afiliadas"; paralelamente recomendaba ás súas delegadas locais que "bien por que (sic) no funcione con entusiasmo la Sección Femenina o por que (sic) la circular antedicha no dé los resultados apetecidos" poñerse en contacto coas xefaturas locais, alcaldías e postos da Garda Civil co fin de incrementar a recadación por selos e pola *Ficha Azul*, "ya que consideraré como injustificadas las alegaciones que por falta de cooperación se me hagan como disculpa que siempre achacaré a negligencia ya que cualquier dificultad que se os presente ha de ser superada por vuestro espíritu falangista y vuestro reconocido entusiasmo nunca bastante por AUXILIO

²⁴ En realidade esta norma desenvolve unha disposición anterior, o Decreto de 7 de outubro de 1937, onde xa se establecía para as mulleres a obriga de prestación do Servicio Social. Outras normas significativas relacionadas co seu desenvolvemento foron o Decreto de 28 de decembro de 1939 e o Decreto de 31 de maio de 1940.

²⁵ Circular n.º 130 de 26-I-1940 de Auxilio Social (Arquivo privado de Luis Pavón Rodríguez).

SOCIAL". A modo de exemplo, as delegacións de Allariz, Bande, Xunqueira de Ambía, A Ponte e Ribadavia non ingresaran nin unha soa ptas en concepto de selos, e Entrimo e A Gudiña unicamente 1 e 7 ptas²⁶.

Para moitas mulleres a incorporación ó Auxilio Social representou o derradeiro medio de congraciarse coas autoridades e mesmo de contribuír á expiación dos «pecados» dos seus familiares; unha especie de «bautismo nacional-sindicalista» que pretendía borrar a mácula do pecado orixinal co que o novo réxime sinalaba a cantos se distinguiran durante a República polas súas actividades políticas ou sociais, e como tal implicaba unha coacción "aínda que só fora polo mero feito de pretender outros anhelos sociais ou ocupacionais"²⁷. Por conseguinte, non hai que ver no Servicio Social un avance no proceso de incorporación da muller ás tarefas do Estado, pois sempre quedou moi claro que a súa formación debía quedar reducida á correcta representación do seu papel como esposa, nai e ama de casa. O seu carácter obrigatorio, agás nas contadas excepcións previstas pola normativa, permitiu mobilizar un xigantesco exército de man de obra sen retribución algunha, contribuíndo, ademais, á consolidación do réxime dado o inxente labor que desempeñaron os centos de miles de mulleres que pasaron polas súas filas durante súa vixencia, e á súa utilización propagandística por aquel, ata o punto de que esta semellou converterse nun fin en si mesma a partires dun determinado intre. Neste contexto inscríbese a propaganda destinada a conseguir o «reenganche» das mulleres que cumprían con esta imposición: como salientaba o delegado provincial de Auxilio Social de Ourense nun escrito dirixido ás mulleres que estaban a cumprir o Servicio Social, "toda mujer que sienta de un modo auténtico la hora actual, tiene un puesto claro y preciso: las Secciones Femeninas de FET y de las JONS, cuya misión es formar generaciones de mujeres humana y políticamente aptas que a través de su hogar, del Sindicato y del Movimiento dediquen NO SEIS MESES, sino toda una vida, al logro de una España mejor. Por eso vuestros seis meses de movilización son solo un esfuerzo elemental, mínimo y su cumplimiento no constituye una meta sino un punto de partida. La mujer al terminarlo no debe decir CUMPLÍ sino todo lo contrario VOY A EMPEZAR A CUMPLIR". Un máis, en fin, dos múltiples instrumentos de vixilancia e control, pero tamén de integración, cos que puido contar o franquismo durante o seu longo proceso de consolidación.

²⁶ En canto á recadación pola *Ficha Azul* acadáranse as seguintes cantidades: A Ponte 518 ptas, Carballiño 500, Ribadavia 488, Celanova 355, O Barco 341, A Rúa 258, Verín 241 e Xinzo, 193; en postulacións destacaba Verín con 369,85 ptas., seguida de A Ponte con 293, 55, Carballiño con 296,25, Allariz con 159,40 e Celanova con 171,95.

²⁷ NÚÑEZ ALONSO, J., "Las mujeres en la retaguardia durante la Guerra Civil en Segovia (1936-39)", en *Las mujeres y la Guerra Civil...*, op. cit., 1991, p. 179.